

Sovyetler Birliğinde İlk İdeoloji Tedris Müessesesi Kızıl Profesörler Enstitüsü'nün Türksoylu Müdavimleri

Azad Rzayev* - Sabira Nematzade**

Sovyet yönetiminin gelişiyle bilim ve eğitim alanında da köklü değişiklikler yaşandı. Bolşevikler tarafından “yeni toplumun” oluşturulması, yeni nesil Marksist ideolojisi zemininde sosyal teorisyenlerin hazırlanması için 1921 yılında Kızıl Profesörler Enstitüsü tahsis edildi. Enstitü'nün temel amacı Sovyetleştirme, Marksizm-Leninizm ideolojisinin tebliği, “Bütün ülkelerin proletaryası, birleşin!” sloganı ile beynelmilelçilik adı altında Sovyetler birliğine dahil olan halkların milli kimliğini, tarihsel belleğini zayıflatmaktı.

Beşeri ve sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlerin Bolşevik hakimiyeti ile münasebeti güçlkle yerini alıyordu. Bu bilimlerin ideoloji ve siyasetle kırılmaz ilişkileri nedeniyle devlet bu alanda Marksist olmayan bilim insanlarıyla işbirliği yapmakta zorluklarla karşı karşıya kalıyordu. Bunların çoğu yurt dışına gitmeli olsa da ülkenin beşeri bilim alanında hala devrimden önce Marksist görüşlere taraftar olan bilim adamları önemli bir rol oynamaya başladılar. Bunlar arasında en görkemli yeri tarihçi ve siyaset adamı M.N.Pokrovski tutuyordu. Ekim Devrimi'nin katılımcısı olan Pokrovski, 1918'den beri halk eğitim komiseri yardımcısı, Komünist akademisinin başkanı, Kızıl Profesörler Enstitüsü Başkanı gibi görevlerde çalışmıştı. Aynı zamanda, Pokrovski, K.Marks'ın teorisini tarihsel araştırmalarda ilk kez uygulayanlar sırasında bulunan seçkin tarihçi, Sovyet tarih bilimi ekolünün kurucusu, onun temelini atanlardan kabul ediliyor. (6, 14-20)

İlk dönemlerde bolşevik devrimine olumsuz bir duruş sergileyen aydınlar zamanla oluşmuş durumla barışmalı oldular ve yeni yönetim ile iletişim kurmak zorunda kaldılar. İlk önce işbirliği ölüm veya kovulma tehlikesi ile şartlanmış oluyordu. Sonradan aydınlar tabakasının temsilcileri anladılar ki, ne kadar acı verici olsa da, Bolşevikler iktidarın direksiyonuna sıkı sahip olmuşlar. Elbette bu dönemde milletlerin milli-manevi değerleri, milli mefkureleri yine de sarf-ı nazar edilir,

* Prof. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Bakü/AZERBAYCAN, azadrzayev@bsu.edu.az

** Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Felsefe Tarihi ve Medeniyetşinashk Bölümü, Bakü/AZERBAYCAN, sabiranematzade@yahoo.com

yejcins kozmopolit sosyalist millet ve devlet kurulması adı altında, aslında, Çar Rusyası döneminde olduğu gibi, ruslaşma politikası yürütülüyordu. Bu ideoloji tüm diğer siyasi, dini ve felsefi ideolojileri inkar ediyor ve onlara karşı hoşgörüsüz, tahammülsüz yaşıyordu. Enstitüye 1923-1930 yıllarında Başkanlık eden rektörü Pokrovskiy bu müessesenin hedeflerini böyle tanımlamıştı: “Kızıl Profesörler Enstitüsü ideolojik cephede mücadelede partimizin bir silahı olarak 1921 yılında ortaya çıktı. Bu cephenin başlıca görevlerinden biri üniversitelerde bu yönde bölümlerin açılması için uğraşmak idi.” (8, 3.)

Enstitünün faaliyetinin ilk yıllarında esas bölümlerden olan Tarihin öğretim programına “1917 Ekim Devrimi Tarihi”, “Rusya’da iç savaş tarihi”, “Alman sosyal-demokrasisi Tarihi”, daha sonralar, 1924 yılında “Leninizm” dersleri dahildi. 1920’lerde Kızıl Profesörler Enstitüsü’nde temel ve pratik olarak tek eğitim formu seminerlerde çalışma idi. Müdavimler herhangi bir konuyu bağımsız olarak geliştiriyor, siyasi-bilimsel tartışmalara katılıyordular. Pratik olarak hiçbir konferans dersler verilmiyor, ve ya bu gibi dersler zorunlu değildi.

Böyle hesap ediliyordu ki, komünist öğretmenlerin azlığı koşullarında parti sıralarında olmayan profesörlerin ders vermelerindense partinin genç üyelerinin bağımsız olarak herhangi bir meseleyi geliştirmeleri daha iyi olurdu. Seminerlere verilen tercih, araştırma ve araştırma çalışmalarında bağımsız öğrencilerin becerilerinin eksikliğinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle, 1920’lerde KPE’de uzmanlık konusunda genel dersler yoktu - sadece belirli konular üzerinde çalışılmış ve geliştirilmiştir.

Gelişmekte olan konularla ilgili bilimsel ve popüler literatürün olmaması, bu yönde acil çalışmaların yapılmasını gerektiriyordu. Müdavimlerin çok sayıda kaynağa dayanan çalışmaları, çoğu zaman bir araştırma niteliğindediydi. Bu nedenle, müdavimler Marksist bakış açısından, ekonomi, felsefe ve tarih konularını kapsayan çok sayıda makale ve kitap yayınladılar. Edebi çalışmalar eğitim sürecinin bir parçasıydı. Bu nedenle Kızıl Prfesörler Enstitüsü’nün müdavimleri aktif olarak “Tarihci-Marksist”, “Marksizmin bayrağı altında“, “Komünist Akademisinin haberleri”, “Bolşevik”, “Proletar devrimi” gibi çeşitli gazete ve dergiler ile işbirliği yapıyordular. Bu, KPE’nin aynı anda bir eğitim ve araştırma merkezine çevrilmesine yol açtı. 1921-1928 yılları arasında, mezunlarının 559 bilimsel makale ve eserleri yayınladı. Enstitü’de çok ciltli eserler neşredilmiştir. Bunlardan 1923 yılında yayınlanan 1. cilt “Kızıl Profesörler Enstitüsü’nün eserleri” adlanıyordu. Bu müessesenin bilimsel ortamlarda aktif ola müdavimleri ilmi tartışmalara, konferanslara katılıyordular. (8, 3-10)

Sovyetler Birliği'nin ideolojisini temsil eden, eğitim süresi üç-dört yıl olan Kızıl Profesörler Enstitüsü mezunları arasında Sovyetler birliğine dahil olan tüm halkların temsilcileri ile yanısıra bu tedris müessesesinin Türk soylu müdavimleri olmuştur. 1920'lerde ve 1930'larda, Sovyetler Birliği'nin ön saflarında yer alan devlet ve politik figürlerin, iktisatçıların, bilim ve kültür temsilcilerinin çoğunluğu bu politik ideoloji okuluna gönderilmişti. Bunların arasında Karim Hakimov (Başkir), Hacı Habidullin (Tatar), Taşmuhamed Saibov (Özbek), Sultan Segizbayev, Torekul Aytmatov, Sermuhamed Bekbaturov (Kazak), Memmedkazım Elekberzade, Balabey Hasanbeyov (Azerbaycan) ve onlarca tanınmış Sovyet devlet adamları, alimler Moskova'da Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde eğitim almışlardır. Halk içerisinde çıkmış işçi ve köylü evlatları Sovyet Marksist ideolojisi ile birlikte, takip ve tehditlere rağmen milli kimliklerini ve tarihsel belleklerini korumaya çalışmışlardır.

Bakü Devlet Üniversitesi Rektörü olmuş, halkımızın 4 seçkin aydını - Tağı Şahbazi, Maksud Memmedov, Memmedkazım Elekberli, Balabey Hasanbeyov Kızıl Profesörler Enstitüsü'nün müdavimleri olmuşlar. Bu insanların her birinin Azerbaycan entelijansiyasının oluşmasında ve teşekkülünde müstesna hizmetleri vardı. Bakü Devlet Üniversitesi'nin ilk Azerbaycanlı rektörü olmuş, genç yaşlardan sorumlu işlerde çalışmış Tağı Şahbazi Simurg Azerbaycan'da Sovyet rejimi kurulduktan sonra da bazı önemli görevlere atanmıştır. Şahbazi, o zamanlar Lenin'in adını taşıyan Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde 1926 yılından 1929 yılına kadar rektör görevinde çalışmıştır. Öyle ki, rektör tayin edilene kadar Bakü Sağlık müdürü, Azerbaycan SSC Halk Maarif Komissarlığında Bakan Yardımcısı, «Maarif ve kültür» dergisinin baş editörü, Azerbaycan'ı öğrenen ve tebliğ eden Toplumun organizatörlerinden biri, Azerbaycan SSC Merkezi Yürütme Komitesi Başkanlığı üyesi ve sekreteri olmuştur. 1919 yılında tesis edilen BDÜ'de eğitim Tağı Şahbazinin yönetim dönemine kadar sadece Rus bölümünde verilmekteydi. T.Şahbazi Azerbaycan hükümeti karşısında rus bölmesi ile yanısıra Azerbaycan bölmesinin tesisi edilmesi, Azerbaycan (Türk) dilinde eğitim verilmesi konusunu gündeme getirmişti. Onun sayesinde, ulusal kadroların eğitimine özel bir ilgi gösteriliyor, 1928-1929 yıllarında Üniversitede 52 profesör, 30 doçent, 229 öğretmen ve 128 bilimsel ve pedagojik üye çalışıyordu. Bu gibi meseleleri Tağı Şahbazi "Üniversitede türkleştirme" makalesinde ele almıştı. Onun yönetimi döneminde Şarkiyat Fakültesi'nde "Azerbaycan Tarihi" Bölümü oluşturuldu, Vasili Bartold, Fuat Köprülüzade, Gaziz Gabidullin gibi ünlü bilim adamları ders demişler. T. Şahbazi, 2 Kasım 1937'de Azerbaycan SSC Devlet Güvenlik

Müdürlüğü tarafından tutuklandı. O, güya inkilab aleyhine olan milliyetçi konumunda durmuş ve milliyetçi örgütün bünyesine dahil olmuş, Sovyet hükümeti aleyhine silahlı isyana hazırlık hakkında ve devrime karşı olan kurumun AK(b) P'nin yöneticilerine karşı terör uygulamak hakkındaki niyetlerinden haberdar olmuştur. 2 Ocak 1938'de, SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyası, kapalı bir ortamda, savunmasız, savcısız ve tanksız geçen mahkemede T.Shahbazini, emlakının müsaderesine ve en ağır bir cezaya - idama mehkum etti.

1929-1930 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi rektörü olan Maksud Memmed oğlu Memmedov 1897'de İrevan'da doğdu. O, oradaki erkekler gimnaziyasını bitirdikten sonra bir süre İrevan özel okulunda öğretmen olarak görev yapmıştır. Memmedov, 1918'de Gence'deki mülteciler komitesinde küçük bir denetleyici olarak çalışmış, 1918-1919 yıllarında Gence'deki Yunker Askeri okulunda, 1919-1920 yıllarında ise Bakü Devlet Üniversitesi'nde okumuştur. 1920 yılından sonra Memmedov rehber görevlerde, 1920-1923 yıllarında Azerbaycan'ın Gıda Bakanı, sonra ise Nahçıvan'da Olağanüstü Halk Finansal Komissarlığında çalışmıştır. 1930 yılında M.Memmedov Bakü Devlet Üniversitesi rektörlüğünden Azerbaycan SSR Halk Eğitim Komiseri pozisyonuna terfi ettirildi ve bu görevi bir yıl sürdürdükten sonra, 1931-1933 yıllarında Az.KP(b) MK'nın sekreteri, 1933-1934 yıllarında Parti Tarihi Enstitüsünün Başkanı görevlerinde çalıştı. O, 1934-1936 yıllarında Moskova'da Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde eğitim aldı. Devlet Yayımevi Müdürü iken 1937 yılının Eylül ayında Azerbaycan SSC HDİK DTİ tarafından tutuklandı ve 5 Eylül 1938'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyası'nın kararıyla, Az.SSC Cinayet Mecellesinin 59, 69, 70 ve 73. Maddelerine esasen suçlu hesap edilerek emlakı müsadere edildi ve vuruldu.

1905 yılında eski Azerbaycan toprağı olan Derbent'te doğmuş Memmedkazım Elekber oğlu Elekberli 1934 yılında BDÜ restore edilirken onun Rektörü görevine atandı. O, bu görevde 1935 yılının Ocak ayına kadar çalıştı. 1921-1924 yıllarında Halk Eğitim Müdürlüğü'nde öğretmen olarak çalıştıktan sonra Yüksek Pedogoji Enstitüsü'ne kabul edildi ve 1927 yılında mezun oldu. Yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra 22 yaşındaki genç adam Gence Halk Eğitim Departmanının başkanı görevine atandı ve 1931 yılına kadar bu görevle yanısıra gazete editörlüğünde yaptı. M.Elekberli 1931-1934 yıllarında Moskova'da Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde eğitim almış, buradaki eğitimini bitirir-bitirmez Bakü Devlet Üniversitesi'ne rektör atanmış, aynı zamanda Felsefe Bölümü Başkanı seçilmişti. Rektörlüğüden tahliye edildikten sonra, 1937 yılına kadar "Vışka"

gazetesinin editörü, az bir sürede ise Azerbaycan Parti Neşriyyatının Müdürü olarak çalışmıştır. O, 1934 yılından Azerbaycan Yazarlar Birliği Başkanı idi. Bu görkemli ictimai-siyasi figür kendi aklı, becerisi, yeteneği ile yaşamın en ağır aşamalarından geçse bile de, represyondan yakasını kurtaramadı. O, 1937 yılının Ağustos ayında “anti-devrimci, burjuva milliyetçi örgütün aktif üyesi, Sovyet hükümetine karşı silahlı isyan hakkında haberi olan, RK (b) P ve Sovyet hükümet yöneticilerine karşı terör konumunda duran şahıs” gibi tutuklandı. 1937 Ekim ayının 12`sinde SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyasının savunmasız, savcı ve tanıklarsız geçen kapalı mahkeme oturumunda Memmedkazım Elekber oğlu Elekberli varlıkları müsadere suretiyle en ağır cezaya - güllenmeye mahkum edildi.

Baskıya maruz kalanlardan biri de tutuklanırken Bakü Devlet Üniversitesi'nin rektörü görevini taşıyan Balabey Cabbar oğlu Hasanbeyov olmuştur. 1899 yılında Gence şehrinde doğdu B.Hasanbeyov Moskova'da Kızıl Profesörler Enstitüsünü bitirdikten sonra ülkenin bilimsel hayatında etkin görev yapmıştır. B. Hasanbeyov kısa süre sonra cumhuriyetin ekonomi (Belirtmek gerekiyor ki, Sovyet döneminde bu bilime politik ekonomi denilirdi) alanında önde gelen akademisyenlerinden biri haline geldi. O, alim, iyi eğitim organizatörü olarak Azerbaycan'ın sınırları dışında da tanınan, kabul edilen şahıslardan olmuştur. Hasanbeyov Bakü Devlet Üniversitesi'nin rektörü olmasıyla yanı sıra, aynı zamanda Siyasal Ekonomi Bölümü'nede başkanlık etmiştir. Azerbaycan SSR Devlet Güvenlik Komitesi tarafından 28 Ocak 1937'de profesör, Bakü Devlet Üniversitesi'nin rektörü B.Hasanbeyov “anti-devrimci örgütün üyesi olup, RK (b) P'ye ve Sovyet hükümetine karşı mücadele aracı olarak hükümet karşıtı silahlı isyan hazırlanmasında yer almış, ... terörün yanında durmuştur” gibi hiçbir dayanağı olmayan ithamlarla tutuklanmıştır. 1937. Yıl. 11 Ekim`de B.Hasanbeyovun işi ile ilgili SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyası'nın saat 17.45`te işe başlayan ve toplam 15 dakika süren duruşması yapıldı. Savunmasız, savcı ve tanıklarsız geçen kapalı mahkeme oturumunda B.Hasanbeyov mal varlıkları müsadere suretiyle en ağır cezaya - güllenmeye mahkum edildi.

KPE'nin Türksoylu müdavimlerinden olan, “Kızıl Paşa”, “Kreml'in Arap veziri” adlarını almış Sovyet diplomatı Kerim Hakimovun yenice kurulmuş SSCB ile Arap dünyasının yaklaşmasında müstesna hizmetleri olmuştur. Başkurdistan'da bir köylü ailesinde doğmuş, Müslüman eğitimi almış Hakimov gençlik yıllarını devrim savaşlarında geçirmiştir. 1920 yılında Türkistan Komünist Partisi Merkez

Komitesi Sekreteri görevini yürüten Kerim Hakimov sonraları İran'ın Meşed ve Reşt şehirlerinde, 1924 yılında Hicaz'da Sovyetler Birliği'nin Başkonsolosu atanmıştır. (9.) Suudi Arabistan ile Rusya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde Karim Hakimov'un rolü diplomasi düzeyde yüksek değerlendiriliyor. 1932-35 yıllarında Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde eğitim aldıktan sonra 1936 yılında Suudi Krallığı'na diplomatik hizmete gönderilir, fakat 1937 yılının Eylül ayında geri çağrılarak Vatana ihanet suçlamasıyla Kerim Hakimov'a güllelenme hükmü veriliyor.

Dünya edebiyatının ünlü siması Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov da çeşitli siyasi sorumlu görevlerde çalışmış, eğitimini sürdürmek için Kızıl Profesörler Enstitüsü'ne gönderilmiştir. Kazak ve Kırgız halkının maddi ve manevi refahı için Merkez tarafından kendisine “milliyetçi” damgası vuruluyor ve 1938 yılında Törekul Aytmatov anti-devrimci, “Gizli Turan Teşkilatı”nın üyesi olması suçlamasıyla gülleleniliyor.

Bu Enstitü'nün mezunlarından olan Ahmed Ali oğlu Ahmedov(1903-1937) fehlelikden başlayarak sorumlu görevlerde çalışmış devlet adamıdır. Bolşevik inancına sadık kalan A. Ahmedov1921 ve 1930 yıllarında Ermenistan'da Taşnak ayaklanmasının bastırılmasında, 1922-1923 yıllarında Azerbaycan'da “banditizm”, 1924 yılında Çiatura şehrinde (Gürcistan'da) “menşevik isyanı”na karşı mücadelede iştirak etmiştir. 1928-1929 yılları arasında İrevan'da Halk Maarif Komiserliği üyesi ve Ulusal Azınlıklar Konseyi Başkanı olmuş, 1930 yılında Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde eğitim almaya başlamıştır. Mircefer Bağirovun tavsiyesi ile 1935 yılında Azerbaycan K (b) P nin Kale-Maştağa bölge komitesinin birinci katibi tayin edilir. 1937 yılı Haziran ayının 1-de EA'nın Azerbaycan şube Tarih, Dil ve Edebiyat İstitütunun Müdürü olarak atanan A.Ahmedov 1937 yılı Temmuz ayının 11-de Azerbaycan SSC Halk İçişleri Komiserliği tarafından tutuklandı ve Ekim ayının 13-de güllelenmiştir. Ölümünden sonra 1955'te beraat kazanmıştır. (7, 310)

1925 yılında yeni kurulan “Azerkino”ya Başkan olarak Azerbaycan'ın ilk milli sinema organizatörü Şamil Mahmudbeyov atandı. Şamil Habibbeyoğlu Mahmudbeyov babasının tesis ettiği ilk Rus-Tatar mektebinde eğitim almış, daha sonra Kiyev Politeknik Enstitüsünde tahsilini devam ettirmiş, 1919 yılında Komünist Partisi safalarına dahil olmuştu. Şamil Mahmudbeyov 1920 yılından sorumlu görevlerde çalışmış, N.Nerimanovun özel katibi olmuş, Şuşa İcra Kurulu

Başkanı, Karabağ ve Zengezurun olağanüstü komissarının Yardımcısı, Nahçıvan işçileri halk komiseri, Nahçıvan SSC'nin halk komiserleri kurulu başkan yardımcısı ve başkanı, Azerbaycan merkezi icraye komitesinin İşler Müdürü olmuştur. Şamil Mahmudbeyov topraklarımızın Ermeniler tarafından işgal edilmesine karşı kararlı mücadele etmiştir. Bununla ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi ve Azerbaycan Cumhurbaşkanının İşler İdaresinin siyasi belgeler arşivinde Mahmudbeyovun N.Nerimanov'a yazdığı gizli mektuplar saklanmaktadır.

S. Mahmudbeyov Azerbaycan sineması alanında ulusal kadroların hazırlanmasına büyük önem vermiş ve kısa sürede film yapımında bir dönüş yapmıştır. Sadece 1925 yılında 16, 1926-1928 yıllarında ise 20'den fazla belgesel-kronik film çekilmiştir. Hizmet gösterdiği sistemin, yönetimin siyasi-ideolojik çizgisine amel etmekle birlikte Mahmudbeyov ekranda ulusal niteliklerin açıkça dikkate çarpmasına da çalışıyordu. Onun girişimlerinden sonra 1926 yılından itibaren üretilen filmlerde Türkçe yazılar (titrlər) uygulanmaya başlanmıştı. Artık 1930 yılında "Azerkino" nun ürettiği filmlerin 95'i Türkçe titrlere teçhiz edilmişti. (4, 25-27; 5, 812.)

Fakat ideolojik görüşlerine göre Mir Cafer Bağirov ve H.Sultanov tarafından sürekli takip edilen Ş.Mahmudbeyov 1928 yılında AFKİ'nin yeniden kurulması behanesile görevinden uzaklaştırılarak Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde eğitim almak için Moskova'ya, daha sonra ise Gorki şehrine, buradaki Marksizm-Leninizm Enstitüsü'ne gönderildi. 1936 yılında burada tutuklanan Ş.Mahmudbeyov 10 yıl mahpus hayatı sürerek 1946 yılında Eylül ayının 27-de beyinine kanamasından cezaevinde vefat etti. Ölümünden 11 yıl sonra, 1957 yılında SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyasının kararı ile ona beraat verildi.

Sovyet Hükümetinin türksoylu aydınlarının bakış açısı Marksizm öğretisinin hükümleri ile Türkçülük, Cumhuriyetçilik, çağdaşlık düşüncelerinin sentezinden ibaret idi. Bilindiği gibi, SSCB olduğu dönemde Türk ve Müslüman kamu görevlileri ve düşünürlerinin çoğunluğu kısa bir zamanda sovetlerin asıl mahiyetini anlamış, Sovyetler Birliği'nden ayrılmak için gizli faaliyetlere başlamışlardır. XX. yüzyılın 20'li yıllarının sonu ve 30'lu yıllar böyle düşünürlerle karşı Sovyet yönetiminin amansız takip ve baskı politikalarına tanık olmuştur. Kızıl Profesörler Enstitüsü'nün ömrü kadar türksoylu müdavimlerin faaliyetleri kısa süreli olsa da, bu şahsiyetler XX yüzyıl Sovyet dönemi tarihinde belli yer tutmuş ve ülkenin kültürel, öğretim ve bilim alanında katkıda bulunmuşlar. Kızıl Profesörler Enstitüsü müdavimlerinin faaliyetlerini dolgun değerlendirmek için onlardan birkaçının geçtiği ömür yoluna göz atmak gerekmektedir.

Çok ilginçtir ki, Kızıl Profesörler Enstitüsü Sovyet hakimiyetinin tüm düşüncelerini gerçekleştiremedi, işte bu okulun müdavimleri İttifak'ın tüm bölgelerinde halkların refahı, sosyal eşitlik için mücadele aparsalar da marksizm ideolojisi temelinde milli - manevi değerlerin inkar edilmesini bir türlü kabul etmiyorlardı, onlar her milletin kendi tarihi geleneklerine, manevi değerlerine sahiplik hissini idrak ediyorlardı. Rusya'daki Bolşeviklerin bütün halklara eşit gelişme olanakları verileceği vaatlerine kanarak Bolşevizm harakatına katılanlar kendi halklarının daha da geliştirilmesi için farklı yollar arıyor, gizli fırka ve kurumlarda birleşiyorlardı. 1930'larda Azerbaycan Komünist Partisi'nin ön sıralarında olan bu aydınlar Sovyet ideolojisi ile yanısıra takip ve tehditlere rağmen ulusal ideolojileri uğruna işler yapmaya çalışmışlardır. Ve bu kişiler çok az bir zaman geçmeden büyük bir represyon dalgasının kurbanlarına çevrildiler.

Stalinizm döneminin baskı yıllarında binlerce insan "aksidevirimci", "antisovyet" faaliyetlerine göre, "trotskiçi", Aksi-ingilabçı, milletçi", "isyancı" adlandırılarak idam edilmiş, güllenmiş, sürgünlere maruz kalmış. Soruşturma süreçlerinin cezalandırmadan sonraki tarihlerde yapılması hemin devrde represyona maruz kalanların sayını ve Sovyet organlarında çalışanların "acemi" ve cahilliğini gösteriyor. Aşağıda bahsi geçen soruşturma işlerinden biri Stalinizm rejiminin ağır komplikasyonlarını bir daha kanıtlamaktadır. Tarihçiler A.Rzayev ve B.Azizin müellifleri oldukları "BDU tarihinin öğrenilmemiş sayfaları" adlı makalede soruşturma süreçlerinden biri inceleniyor: Represyona maruz kalanlardan biri de Memmedbeyov Ali Ahmed oğlu olmuştur. Bakü Devlet Üniversitesinin öğretmeni ve bilimsel sekreteri görevlerinde çalışan Memmedbeyovun 16 Nisan 1938 yılında başlayan soruşturma işlerinden anlaşılıyor ki, soruşturmayı yapan görevli ilk soruşturmada onun anti-devrimci, milliyetçi, kıyamçı kurumun üyesi olduğunu bir türlü ispat edemiyor. İlk soruşturma sırasında sorgulayan ondan, sanki, anti-devrimci kurumun üyesi olduğu kanıtlanmış gibi, bu kurumda dahi kimleri tanıdığını, onu kimlerin buraya sevk ettiğini siruyor. Aslında bu hem de psikolojik baskılardan biri olmakla soruşturma altında olan insanı çileden çıkarmak, sinirlendirmek ve daha çok hataya tahrik etmek amacı taşıyordu. Savcı ona samimi olmayı, işbirliği yapmayı teklif etse de, hiç bir sonuc alamıyor. Birinci soruşturmadan sonra üç numaralı yöntemli işkence ile durum tamamen değişiyor. İşte bundan sonra işkencelere dayanamayan A.Memmedbeyov soruşturmaya "gereken" ifadeler vermeye başlar. Savcı sanki kanıtlamış gibi ona diyor: "Siz milletçi teşkilatta olarken Veli Hulufu'dan başka diğerleriyle de irtibatta olmuşsunuz mu? Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi verin". Artık hangi

ifadenin verilmesinin gerektiğini “anlatılan” Ali Hoca anti-devrimci, milliyetçi kuruma o zamanlar S. M.Kirov adını taşıyan Azerbaycan Devlet Üniversitesi adlanan, şimdiki Bakü Devlet Üniversitesinin rektörü Balabey Hasanbeyovun tarafından sevk edildiğini ve teşkilatla da onun aracılığıyla irtibatla olduğunu bildirerek söylüyor: “Ben 1935 yılının Kasım ayından Hasanbeyov'un ısrarıyla Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde çalışmaya başladım. Hasanbeyov hemin dönemde ADU'nin rektörü görevinde çalışıyordu. Belki de o benim milliyetçi organizasyonda olmamı Veli Xulufu'dan biliyordu. Bundan sonra o, bana anti-devrimci, milliyetçi nitelikte görevler vermeye başladı. ADU'de çalışmaya başladıktan sonra kişisel gözlemlerime esasen belirledim ki, Hasanbeyov kendi etrafında anti-devrimci elemanları toplıyor.. Onlardan biri de benim. Bizleri B. Hasanbeyov yönetiyor.” (2, 23; 1, 27-28.)

1937 yılının Eylül ayında Balabey Hasanbeyov'un güllelendiğine bakılırsa, bu ve benzeri diğer soruşturma çalışmalarının kurma olduğunu, halkımızın değerli evlatlarının, milletin yarısını düşünen beyinlerin “Stalin rejimi” kısıcında boğulduğunu apaçık sezmek mümkündür. İlginçtir ki, bu soruşturmadan çok önce, daha doğrusu, 1937 yılının Ekim ayının 11-de B.Həsənbəyova SSC Yüksek Sovyeti Askeri Kollegiyasının Seyyar toplantılarının (Başkan Matuloviç, üyeleri: Zaryanov, Jikur) oturumunda ölüm cezası verildi ve bu hüküm 1937 yılının 12 Eylül'ünde yerine getirildi.(3, 151-154) En garip olan şu ki, B.Hasanbeyov'un 12493 sayılı 239 sayfadan oluşan soruşturma işinde savcı tertörün sözde mevcut olmuş anti-devrimci, milliyetçi grubunda olan A.Memmedbeyovun olduğunu bir yerde bile belirtmemiştir. Ama aniden, artık o güllelendikten sonra onun aleyhine işkenceler verilmekle ifadeler alınması bir hayli sorular doğuruyor. Savcının A.Memmedbeyovdan B.Hasanbeyovun grubuna kimlerin dahil olduğu sorusuna verilen cevaptaki kişilerin bir kısmı Ali Hocanın soruşturulmasından bir kaç ay önce, kalanları ise aynı dönemlerde güllelenmeye mahkum edilmişler.

Represyona maruz kalan Kızıl Profesörler Enstitüsü'nün Türksoylu müdavimleri ne kadar marksist ideolojisine sadık kalsalar bile, milli düşüncelerine, milli varislik hislerine göre baskı altında kalmışlar.

Onaltı yıl (1921-1938) boyunca faaliyet gösteren Kızıl Profesörler Enstitüsü akademik yılın ortasında Stalin'in kararıyla nedeni belirtilmeden kapatıldı, ve onun bir çok müdavim ve mezunu o dönemin represyonlarından kenarda kalmadı. Onlar milletçi damgasıyla tutuklanıp güllelendi, aileleri sürgüne maruz kaldı. Stalin rejiminin etkisi altında kendi soyköküne dönüş, milli ideoloji süreci

zayıfladıysa, o şahıslar kendi halklarının milli kültürel hayatında büyük bir rol oynamış, gelecek nesiller için mücadele ruhunu miras bırakmışlar.

Genel olarak, 1921-1938 ci iller arasında faaliyet gösteren Kızıl Profesörler Enstitüsüyle bağlı bazı araştırmalar Sovyetler Birliği çöktükten sonra yapılmıştır. Fakat onun profesör öğretmen kadrosu, mezunları (özellikle türksoylu temsilcileri) yeterince araştırılmamış, çağdaş tarihi rakus'tan değerlendirilmemiştir.

Kaynaklar

Aza, Rzayev, Boran Əziz, BDU tarixinin öyrənilməmiş səhifələri, Tarix və onun problemləri, № 4, Bakı 2014.

Azərbaycan Respublikası Mili Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivi, iş №10497

Azərbaycan Respublikası Mili Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivi, iş №12493

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, S. Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyası, Aydın Kazımzadə. Bizim "Azərbaycanfilm", 1923-2003-cü illər, Mütərcim, Bakı 2004.

Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: Azərbaycan, Ramiz Məmmədov, Kino, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007.

Иванова Л. В. У истоков советской исторической науки: Подготовка кадров историков-марксистов в 1917-1929 гг. М.:Мысль, 1968.

Керимова Т.С. Из истории Национальной Академии наук Азербайджана. Тахсил, Баку 2005.

Покровский М.Н. Институт красной профессуры (к первой годовщине) // Труды Института красной профессуры. Работа семинариев философского, экономического и исторического за 1921-1922 гг. Т. 1. М.; Пг.: Госиздат 1923.

Хайретдинов, Руслан Фанурович. Карим Хакимов — революционер, дипломат: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02 Уфа, 2006.

